

MNyelv. O.

209.

NYELVÉSZETI

NYOMOZÁSOK.

IRTA

BLOCH MORITZ.

MNyelv. O.

209.

NYELVÉRTÉK

1800-1801

1801

NYELVÉRTÉK

858228

NYELVÉSZETI

NYOMOZÁSOK.

IRTA

BLOCH MORITZ.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR' EGYETEM' BETÜIVEL.

1841.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A
NYELVÉSZET BUVÁRINAK,
KÜLÖNÖSÖN
F Ü R S T J U L I U S

A HÉBER CONCORDANTIA TUDÓS

SZERZŐJÉNEK

FORRÓ HÁLÁJÁT EZENNEL

NYILATKOZZA

A

SZERZŐ

ELŐSZÓ.

Gondolatumévek, mint millyen jelen értekezésem legillőbb helyeket találják folyó iratokban, hol szomszéd kis munkákkal sokszor szép egésszé alakulhatnak, midőn magányosan, mint csonkák és hiányosak félre vettetnek. Minthogy pedig a tárgy, mellyet értekezésemben első megpendítettem feletébb nyomos, mintsem azt a napi irodalom muló árjaira egyedül bízni tanácsosnak tarthattam volna; azonban halomra gyűlt egyéb foglalkodásim meg nem engedik, hogy a tárgyat a közönség számára bővebben kidolgozzam; elhatároztam tehát magamban elhagyott,

meztelen gyermekemet — hogy el ne vesszen — a
közönség nagylelkűségére bízni és azt gyámságába
és pártfogásába ajánlani.

Ez e kis füzeckének rövid nyomtatási genesise.

Irtam Pesten 1841.

Bloch Mór iz.

A nyelvtudomány az utolsó évtizedekben megmérhetlen lépéseket tőn előre. A kelet legrégibb nyelvei nevezetesen a sanscrit és a zend alapos nyomozásoknak vették alá és kivizsgáltattak szerkezetök törvényei és az európai nyelvekkel való összefüggésök. A szónyomozás ezelőtt eszelős fejek tombolótere Schlegel testvérek, Bopp, Humboldt, Klapproth, Grimm és Fürst fáradozásaik és lángeszök által tudománnyá alakult, mellynek eredményei csak nem mathemataikai evidentiával bírnak. A sok egyéb körülmények között pedig, mellyek e tudományt gyors s tartós kifejlődésének elébe vezették leginkább és legnagyobb szerencsével működött az összehasonlítás. Midőn t. i. a különböző nyelvek az összehasonlítás céljaira elkészítettetek, midőn egyszerű elemeikre szétbontattak, füzetök beltermészete, a különféle alakulások törvényei kifejlődtek s az által a nyelv egyetemes életművészetéhez való viszonyok és jelentősé-

gök ösmerete teljesen és elevenen eszközöltetett. Eljuthatott volna e valaha Grimm a német nyelv törvényeinek megállapításában olly csoda eredményekhez, ha munkálatiban más nyelvekből vett szinténsegektől nem segítették? Sohasem! s a magyar nyelvészeti mindaddig sötétben botorkálанд míg az összehasonlítás szövétneke rá nem gyujtatik. —

Révai sejdítette az összehasonlítás szükségességét, de igen szűk korlátok közzé szorítkozott és — nem csonkítva nagy érdemeit a nyelvészet körül más tekintetekben — e részben rettentő egyoldaluságban sínlett.

Beregszászi Pál ellenkezőleg tágasb szempontból kiindulva, vagy inkább magát semmi előlegi elvhez nem kötve, a magyar nyelvet a világ minden nyelveivel hasonlítottatta és vaktában ide is amoda is kapkodva, semmi végresultatumot nem hozott.

Sajnovicsnak a volt szerencsétlensége, hogy ő a magyarral közelebbi, nemzetségi rokonságban álló nyelvek közül történetből épen azt találta kiválasztani vizsgálatai tárgyául, mellyről idő és körülmények a rokonság bélyegeit leginkább letörölték.

En e tudósak botlásain tanulva, új ösvényt meritem törni, mellyen mennyire s mi szerencsével halad-

tam észrevételeimből, melyeket itt általános átnézetben előadhatni szerencsém jutott nyilvános lesz.

Midőn a nyelveket az összehasonlítás végett megvizsgáljuk, két különféle rokonságot vehetünk észre. A földnek egy mástól legtávolabb eső népek nyelveiben a szavak első csirái nagy részben hasonhangnak és hasonértelműek, a mit vak történettel kimagyarázni épen nem lehet. Ezt nevezzük törzsök rokonságnak. Klapprothnál bár módosított értelemben *affinité primitive*. De van egy másik rokonság a nemzetségi, mind azon népekre kiterjedő, kik között historiai vagy physical kapcsolat mellett, nyelveik hasonlatossága nem csak azoknak csiráin, az első elemeken, hanem az egész nyelv kifejlett tetemén és szerkezetén jelenkezik. Fáradságos, de szabatos vizsgálatok újabb időben megmutatták, hogy a nyelvek mind egy eredetűek. Az időt meghatározni, mikor volt az emberiségnek csak egy nyelve, lehetetlen ugyan, de hogy egyszer csak egy volt, azt szintolly alaposan lehet előlegi úton megmutatni, mint az a posteriori már megtörtént. A szavak első csirái, melyben ezen egyeredetűség mutatkozik, egyhanguak; és elméletileg könnyen megfogható, hogy az egy fogalom eredetileg csak egy érthető hangban nyilatkozott. A fogalom a nyelvalkatásban a kül- vagy beltárgynak az emberre tett benyomása és e benyomás elevenisége szalasztja ki az ember melléből a hangot,

mellyet mi szónak mondunk. Már ez úttal nem egy könnyen hihető, hogy egy benyomásnak két hang felelhetne meg. Ha két közvetlen egymást érintő hangok előállának, egy azon tárgy kettős benyomását mutatják és a szó már eredetében összetétel volna. A hangok végetlen különféleségén pedig azért nem csodálkozhatunk, mert ha a tárgy benyomása, úgy a benyomás által elő állott hang is egyedi; az egyed pedig tökéletesen soha más egyeddel meg nem egyezhetik. A mint az ember azonban több tárgyakat és az egyeseket jobban megtanulta ösmerni az általános hasonlatosság mellett különös különbségekre is akadt, ezen új benyomás természetsszerűleg új hangnak adott származást, de, mint az előbbinek módosító bélyege, ahhoz hozzá kelle toldatnia, így lett a gyök. Nem tagadhatni ugyan mind a melletti, hogy gyakran a nyelvbe, minden jelentés nélküli s csak tetszésre szolgáló hangok is belekeveredtek; de bizonyosan eredetileg az ember melléből hang ki nem tódult, mellynek vagy az anyagi vagy a szellemi világban valami tárgy meg nem felelt. — Ez áll a világ minden nyelveiről, és szorgos bonczolás még az úgy nevezett semiticus nyelvekben is, mellyekben a több századokon keresztül elhatalmazott és megrögzött trigrammatismusi elv a szavakat megfenekelte, csak egytagu gyököket állítandó elő. A magyarban a gyökök ezen egy szótagusága annyira és olly tisztán tudta eddigelé magát föntar-

tani, hogy az ember e sajátságot criterium gyanánt használhatja, hogy azzal a gyökök magyar eredetiségét vagy idegen nyelvből való származását egyszerűen megtudhassa. Ugy e szavakat: szegény, goromba, parancs, czérna, szombat legott idegen származásuaknak ösmerném, ha bár nem tudnám, hogy szegény a héber סֶכֶן, goromba a német *grob*, magyarosított kiejtéssel mint szombat a héber שַׁבָּת-ból és parancs a slav parucsi-ból, czérna pedig a német *Zwirn*. Hasonlókép gyertya nem egyéb mint a német *Kerze*, a régi németben *gerda*, melly szó még maga a sanscrit *g h a r é g n i*-ből származott. Így a szavak tábor, sátor, buzogány, tengert, szoba, árpa, oroszlan, dolmány, gyümölcs, szunyog, köntös, bicsek, pisztoly, bölcső, kasznár, köpönyeg, kamuka, haramia, narancs, sáfrány, serke, szalma, mind többtagu gyökök és becsületes török szavak. Ugy szintén, paraszt, borona, balta, ködmen, zsugori, isten, perecz, orgona, csónak, pálcza, huszár, bársony, szekercze, tombora, borostyán, vásár, csorda, arasz, márvány, pajzán, marok, kaliba, özvegy, csákány, szégyen, saru, boszorkány teljes persa szavak.

Azonban a nyelvek összehasonlításában nem lehet a gyökök vagy szavak körülötti vizsgálatoknál megállapodnunk, hanem — s azt leginkább — a grammatikai szerkezet egyformaságára kell figyelni, meg kell tekinteni, hogy, mi törvények szerint alakít-

ják a különböző nyelvek a beszéd részeket, hogy és mikép hajlítják szavaikat, és mi módon fűzetnek a szavak egy egészbe. — A nyelvet nem szabad a szavak valamely aggregatumának nézni; hanem minden nyelv rendszer, melly szerint a lélek a hangot összeköti a gondolattal, a nyelvész hivatása pedig a rendszerekhez a kulcsot föltalálni. Igen gyakran — azt mondja Humboldt — cseréltetik föl a nemzetek atyafisága a nyelvek rokonságával és a historicus követelése a nyelvészetiekkel. A történetíró megelégszik, ha tudja mikép és melly nép törzsökök voltak valaha összekötetésben, viszonyban, és ezt igen jól megösmérhetik a szavak elegyüléséből, a melly a nemzetek összekötését mindég követi. De a nyelv, melly idegen szavakat fölvelt azért még nem változott alkatában, és az idegen nyelvvel nem lépett egyébbe mint külkapcsolatba nem bel atyafiságba. A hol pedig a törzsök egy része attól elszakadva, új körülmények, új viszonyok alatt egyénileg különböző, de generice hasonlaku rendszert fejt ki, ott tagadhatlan a nyelvek rokonsága. E rokonsággal természetesen a kitételek összehangzásának is kell együtt járnia, de a valódi nemzeti rokonságot, ha tudományos szigorúság és szabatosséggal akarunk bánni, föl nem találhatjuk, ha csak a szó alakítása és annak fűzete törvényeibe be nem hatunk. Mert itt a nyelvek nem mint holt eredménynek összehangzása forog szóban, hanem a nyelvalkató erő egyazonsága, mellyet azért működéseiben

meg kell lepnünk. Innen van, hogy a nyelvek összehasonlításában két nyelv összehangzása egy hajlításban, a szavak alkata egy nemében, egy grammaticai alakban azok rokonságának megmutatásában több nyomossággal bír, mint száz meg száz hasonhangu szó. Ez állván alig volnánk képesek nyelvet mutatni, melly az érintett rokonság föltételeit nagyobb mennyiségben egyesítene, mint a szyrjén nyelv, melly a fin nyelveknek egy ága. *) Itt nem csak az általános grammaticai alakok, a hajlítás, a szó alkatás ugyan az a magyarral, de a nyelv csínjának legkisebb szeszélyei is, — a mennyire a hiányos adatokból kivehető — megegyezők. De nézzük a tárgyakat egyenkint, és legelőbb is a magyar nyelv grammaticáját tekintettel törzsök rokonaira azt folytonosan összehasonlítva a fin nyelvek, nevezetesen ezeknek szyrjén grammaticájával. —

A consonans nemű, izesült hangok ki nem ejthetők a levegőnek bizonyos hangot adó kifuvása nélkül.

*) A szyrjének lakhelyei Oroszországban a felső Kama és a Vycsegdi vidékeiben Utsjug és az alsó Suchonaig nyugotra. Nyelvök képez a Permi és Votjakkal együtt a finn nyelvtörzsöknek egy különös osztályát. Sz. István a szyrjének térítője, különös alphabetumot szerzett e nyelvnek, melly azonban jelenleg a használatból teljesen kiesett, és az 1823-ban kijött Mátyás Evangeliuma — az egyetlen szyrjén nyelven írt munka (l. Memoires de l' Académie de St. Petersbourg. Sixieme série. Tome I. 1832.) — orosz betűkkel van írva. —

Ezen hang legáltalánosb, leghatározatlanabb alakjában az úgy nevezett néma *e*; a többi önhangzók pedig *e* szerint mint vagy a torok mélyében, vagy a szájpadlásban előállottak, képeznek természetes hangsort és a legmélyebb *u*-tól a legmagasb *i*-ig kifejlett hangfokozat van, melynek közepét az *a* foglalja el. Az első alap hangsor tehát lesz *u*, *a*, *i*. Ezek közül a két tulsók, közelebb járván a mássalhangzókhoz szilárdabb és testiebb természetűek és más önhangzó előtt a megfelelő organummal ejtett *v* és *j* fél önhangzókba mehetnek át. A sanscritban lesz *na us* hajóbol mikor a nemző esetben az *u* után *a*-nak kell következnie *na vas*, a magyarban szintugy *daru*-bol *darvak*, *hamu*-bol *hamvak*, *odubol* *odvas* és a sanscritbol idézett példával közelebb megegyező a latin *durus*bol *durva*. Az alaphangok *a*, *u*, *i* a vocalisoknak általában habozó és ingó természetöknél fogva, szülnek átmenetü vagy árnyéklati hangokat, úgy lesz az *u* és *a* között lengő hang *o*, így *a* és *i*, között habozó *e*. Azonkivül az általános, néma *e* vagy *i*-nek *u* közti lengéséből lesz *ui* vagy *ue* = *ü* vagy *eu* = *ö*.

Ezen alap és átmenetü hangok vagy egymással összekötetéséből vagy megkettőztetéséből alakulnak a hosszú magánhangzók. A rövid *u* megkettőztetéséből lesz *ú*; ha tehát utána más önhangzó talál következni az egyik rövid *u* megmarad a másik pedig a feljebb érintett szabály szerint átváltozik *v* betüvé, így

lesz *fú* igéből, melly sajátlag nem egyéb mint *fuu*, *fu-uok* vagy szabályszerűleg az egyik *u* átváltozván *v*-vé *fuvok*, *dúból* lesz *duvad*, *duvaszt* stb. A rövid átmenetü *o* megkettőztetéséből vagy *a*-nak *u*-vali egybeolvasztásából lesz *ó*. Az *ó* ezen összetételének természetét, mellynek ösmerete számtalan úgy nevezett rendetlenségeknek a nyelvben elejét veszi, alkalmam volt legelőször az ige hajlításában észre venni. Ugyan is a határozott alak többes számú első személyének ragja *uk*, várjuk, vártuk, várandjuk stb. midőn tehát a félmultban az *á* időraghoz a személyrag *uk* járul, lenne járánk, de *a* és *u* mint mondók *ó*-ba olvad össze és lesz várók. Az *ó*-nak e természete a héberben is föltűnő, a hol szinte — és ezt előttem senki nem érintette — *a* és *u* összeolvadásából lesz *ó* mint אמרת te mondtad azt, melly אמרת te mondtál és személyragból egybeolvadt. Most könnyen kimagyarázható, hogy lesz tóból például, melly az itt előterjesztettek szerint nem egyéb mint *tau* önhangzón kezdő rag hozzájárultával az alapszabály szerint, hogy *u* más önhangzó előtt átváltozik *v*-vé, *tavak*, *tavas*, *hóból*, *havas*, *szó*, *szavak*, *szavalni*, *szavazni*, *ó*, *avas*, *avult*, stb. — A megkettőztetett *e*-ből *é* és a kettőztetett *i*-ből lesz *í*. Ezekről később. — Átmegyek az *ő*, *ű* hangokra, mellyekről feljebb azt állítottam, hogy az *e* és *u* vagy *i* és *u*-ból összeolvasztvák. Ezt bebizonyítandó csak a *vől*, *től*, *vön*, *tön*, igékre kell emlékeztetnem, mellyek nem egyebek összeolvasztott formáknál a ve-

vél, tevé, veve, teve, hivel, hive vagy máskép ve-
uél, teuél, veue, teue, hieuél, hieué ból. Ha tehát meg-
fordítva, az *ő* vagy *ű*-hez valami önhangzón kezdő
rag járul ezek újra szétbomolnak alkotó elemeikre és
lesz kő, máskép keuból, kövek, hóból heves, füből fű-
vek, nyúból nyüvek.

A sanscrit grammatica teremője Bopp az önhang-
zók nyomadékkára nézve azt jegyzi meg, hogy az *a*
nehezebb a megfelelő *i* és *e* hangzóknál és a latinban
az *a*-nak összetételekben való átváltozását így hatá-
rozza meg: Az *a* lesz *i* hangzóvá nyílt szótagban, így
ab és *jacio* szavakból lesz *abjicio*, és *tubicanobol* *tu-*
bicinis: ellenben ha a szótag egy következő conso-
nanstól berekesztetik az *a* átváltozik *e*-vé így az em-
litett példákban *tnbicen*, *abjectus*. A törzsök *u* hang-
zó azonban felette jellemző mintsem a nyelv könnyeb-
bitésére elváltozhatnak és midőn *falloból* a multban
lesz *fefelli* az *a*, *e*-vé átváltoztatván lesz *tundoból* *tu-*
tudi az *u* változatlanul maradván. E szerint a törzsök-
hangok nyomadékkára nézve lesz *u* a legerősebb *i* a
leggyöngébb és *a* tartandja a középet. Alkalmaztatva
a mondottakat a magyarra itt az *i* vagy *mi* a kiejtés-
ben ugyan az, az éles hang *é* elég nyomadékkal és
erővel nem bírván, a ragokat nem módosíthatják, és
így magokat teljesen jellemteleneknek nyilvánítják, így
színből lesz színek, hidból hidak, ez tompán, amaz éle-
sen ragasztatván. — A szyrjén nyelv önhangzóiról sem-

mlt sem mondhatunk, minthogy azoknak szabatos meghatározása — a nyelv írás által még nem lévén megállapítva — teljességgel lehetetlen. Az eddig e nyelvben megjelent, különben nagy figyelemmel dolgozott Máté evangéliomának fordításában az e tekintetben való ingás szembe ötlő. Egyszer mondatik *todni*, sci-re egyszer meg *tödni*; egyszer *sondi*, sol, másszor *söndi*. — Innen jön kétség kívül, hogy az önhangzók-nak keményekre és lágyakra való fölosztása, melly a magyarban olly jellemző és a finn törzsök legtöbb nyelveiben föltalálható a szyrjén nyelvben, úgy látszik, teljesen elenyészett. A finn nyelvben a szavak keményekre, lágyakra és középekre való felosztása szint olly szabatos mint a magyarban, így például *kala*, hal így ejtegetetik *kalalda*, haltól, *kaladan* halé, ellenben *isä*, atya, *ös*, *isäldä*, atyától, *isädän*, atyáé, *lapsi* pedig mivel közép hangzón végződik a végelötti *a* szerint ejtegettetik, úgy lesz *lapsi* gyermek, *lapselda*, gyermektől.

Épen olly ingatagság uralkodik a szyrjénben a mássalhangzók kiejtésében is, úgy hogy hangtani párhuzamot közte és a magyar nyelv között fölláttani épen lehetetlen. De egy e részbeni tulajdonságát a szyrjén nyelvnek meg kell említenem, mivel épen e sajáttság a magyar nyelvnek is jellemző bélyege. A szyrjén nyelv ugyan is szint úgy mint a magyar soha két vagy több mássalhangzót nem tűr a szó elején.

A magyar mássalhangzók új rendszerezéséről Kerekes Ferencz „Értekezés és kitérések“ szeszélyes czi-mű munkájában igen is bőven értekezett Rendszerének az az egyetlen hibája, hogy csekély következetekkel bír, és hogy így a tudományra nézve meddő. En nagy részt a sanscritból kölcsönzött, a magyar nyelv alkatának meghatározásában jótékony befolyást gyakorló rendszert bátor vagyok ajánlani. — E rendszer szerint *l, m, n, r* folyós betűk képezendik a mássalhangzók első osztályát. Természetök átmenetű, egyaránt osztozván az önhangzók önállósága és a mássalhangzók szilárdságában. Innen van, hogy a sanscrit és a szlavban *l, r*, gyakran magánhangzók szerepét is viszik, így *prszl*, *ujj*, *hrch*, *hegy*, *wlk*, *farkas*, *szlav* szavakban és *drsz*, *látni*, *sanscrit* szóban. — Ezen első osztály után második rendben jönnek a fuvó és önhangzókból megszilárdult mássalhangzók. Ezek *h, j, f, v. sz, s, z*. A *j* és *r*-re nézve azt kell megjegyeznem, hogy azok a sanscritban a félönhangzók közé számláltatnak és az első a prakritban *g*, a görögben ζ -vé változik át: így lesz *jug* összekötni szóból a görögben $\zeta\epsilon\upsilon\gamma\upsilon\upsilon\mu\iota$ a miből ismét a héberben גג . A harmadik osztályban jönnek az úgy mondott néma mássalhangzók, 5 rendben.

néma ajakbetűk *b, p*

— nyelvbetűk *d, t*

— inybetűk *dxs, zs*

— torokbetűk *g, k, és*

— fogbetűk *cz, cs*

Vége a negyedik osztályba soroztathatók a lágyított betűk, *gy, ly, ny, ty*.

Átmegyek a szónyomozásra: Az izelő a közös értelemben használt neveket közelebb határozza meg. Minthogy azonban megjelelés nélkül is a beszéd füzetéből kivehető, valljon a köznév által kifejezett tárgy határozott vagy határozatlan; az izelő a nyelvben sajátképen nélkülözhető, és a nyelvek általában eredetileg izelővel nem bírtak. Csak később midőn a szorosb megkülönböztetések szüksége érezhetőbb lőn, kezdtek némelly nyelvek izelővel élni és arra rendesen a mutató névmást kölcsönözték. E kifejtés dönti el a kérdést valjon a magyar izelő eredeti alakja *az* vagy *a*. Abból hogy a *z* többnyire elesik az utolsót lehetne ugyan gyanítani; de ha, a mi bizonyos, a magyar izelő nem egyéb a hasonnemű mutató névmásnál a *z*-t nem lehet nem eredetinek venni, minthogy ez sajátlag a mutató névmás betűje majd nem minden ősmertes nyelvekben a sanscritban *sa, sa, tat*, a gothban *sa, so, thata*, a zend és pelwiben *os*, a lithvánban *tat, ta, tan*, a németben, *der, die, das*, a héberben *זֶה, זֵאת* az arabban *) És végre a szyrjénben *ysj* és a magyarban *ez, az*. Evvel Hammer Purgstall állítása, hogy a persában némelly nevekkal összenőtt *a* és *t* betűk hajdan

*) ذَا

elkülönözve az ízelőt képviselték meg volna czáfolva, mert fölvenni, hogy valamelly nyelvben szorosban határozó jelek a nyelv kifejlésével elenyésztek, a nyelvteremtő ész természetével homlokegyenest ellenkezik.

Ejtegetésnek a magyarban mondatik a névnek viszonyítóval való megtoldatása, következőleg eset annyi van, a hány viszonyító. A dolog épen úgy van a szyrjénben *va*, víz, lesz *vaö* a vízbe *vaöd*, a vizen át, *vaulö*, a víz alatt, *vaulyn*, víz alá, — *töl*, tél, hyems, *tölyn*, a télen, *tölys* a télből, *töledz*, télíg, *tölöd*, a télen át. A többes *jaszszal* képeztetik, s ahhoz a viszonyítók mint az egyesben hozzá ragasztatnak így lesz *va*-ból *vajasz*, vizek, *vajaszö*, a vizekbe *vajdszöd* a vizeken át, *vajaszulö* a vizek alatt, *vajaszulyn*, a vizek alá stb. Nevezetes hogy a bíreset ragja tetszés szerint meghagyathatik vagy elhallgatathatik mint *mortlön pi*, az embernek fia vagy *mort pi*, az ember fia.

Egyet meg kell é intenem a magyar ragozásban. Nem lenne ugyan is czélszerűtlen, mert számtalan grammaticai sajátságokra világot árasztandó, bizonyos nézettel a törzsökökre és ragokra egyaránt a ragasztást erőkre és gyöngékre fölosztani. Erős ragasztásnak nevezvén azt, mellyben a törzsök teljesen változatlan marad, gyöngének ellenben azt, mikor a törzsök utolsó tagja valamikép megváltozik.

Minden törzsök ugyan is, mellynek utolsó szótagbeli consonansi között félhangzó *l, m, n, r* van, vagy mellynek consonansai, közvetlen egymás mellé állítva kellemes, hangzásu positiót képeznek, gyöngge ragasztású ÷ önhangzón kezdő rag előtt az átmenetű *o, e* hangzót kiveti, a hosszút pedig megrövidíti: így lesz például *dologból*, mivel az utolsó szótagban *l* és átmenetű *o* hangzó van, a többesben *dolgok*, azután *dolgozik*, *veremből*, *vermek*, *vermes*, *agárból*, *agarak*, az utolsó szótag hosszú önhangzóját megrövidítve. A halotti beszédben még *angyalokat* helyett is *angyalkat* van.—A melléknév a szyrjénben valamint a magyarban a főnév előtt változatlan marad péld. *Kylynnyd* halottatok *ti ti*, *myj* mi *visztalöma* mondatott *völy* *vala* *vas* *jözly* a vén népek. Itt a *ly* raggal csak a főnév *jöz* toldatik meg, midőn a melléknév *vas* öreg változatlan marad. Ellenben ha a melléknév vagy a tulajdonítványban, vagy egyedül áll a magyarral megegyezőleg ragasztatik, mint *Kylynnyd* halottatok, *myj* mi *suöma* mondatott *völy* *vala* *vasjaszly* a véneknek. Itt *vasból* lesz előbb a többes *vasjasz* az után pedig ejtegetetik *vasjaszly*. A melléknevek képzésében meg kell említenem a hiányt kifejező alakítást, melly a magyarban *talan*, *telen*, a szyrjénben *töm*, *tem* raggal történik, így *szin* szem, *szintöm* számnélküli, *vak*, *pel* fül, *peltöm* fültelen, *süket*, *cseléd* gyermek, *cselédtem* gyermektelen, *tödysj*, tudós, *tödtöm*, tudatlan. Nevezetes még, hogy a mint az utolsó példából világos a hiány-

képző rag a mellékneveknél teljesen úgy mint a magyarban közvetlen a törzsökhöz toldatik, így *myskyda* mosdott, *myskytöm* mosatlan. A számnevek a szyrjénben a következők: *ötik*, *egy*, *kyk* kettő, *kujm* három, *njolj* négy, *vit* öt, *kvajt*, hat, *sziszim* hét, *kökjamis* nyolcz, *ökmys* kilencz, *dasz* tíz, *daszötik* tizenegy, *daszkyk* tizenkettő, *kyszj* húsz, *komyn* harmincz, *neljamin* negyven, *vitymyn* ötven, *kvajtymyn* hatvan, *szizimdasz* hetven vagy hét tíz sat. *szjo* száz, *szjnrsz* ezer, *dasz szjursz* tizezer.

A rendszámok *öd*, *ed* raggal képeztetnek és így szintugy mind a magyarban, kivéve első *medvodzä* és másik *med*. A többiek *vitöd*, *ötöd*, *kvajtöd*, *hatad*, mint: *pemyd* sötétség *völy* vala *bydmukuzä* az egész földön v. szószerint *mukuzä* föld között, *kvajtöd* a hatod *tsaszedz* óráig. Ez a *tsasz* szláv szó, valamint általában a szomszéd oroszoktól sok szlav eredetű szavak fölvétettek a szyrjénben, a mellyek azonban a nyelvből kirínak. Különös figyelemre méltó, hogy a nyelvek a két első rendszámot rendesen nem a megfelelő alapszámokból képezik, így a német *erst* a goth *air* korán, a superlativusban *der eherste* a legkorább és a görög *πρωτος*, *προι* koránból lettek. A magyarban első, előből, mint tulsó tulból sajátlag *der vorderste*, és épen ugy a szyrjénben is *medvodzä* tulajdonképen *der vorderste*. Második szinte nem a megfelelő alapszámból képzett, és a szyrjén *möd* a magyar másnak megfelelő.

Ha a szyrjénben egy bizonyos egybetartozó sokaságot akarnak kifejezni, az alapszámok *nan* raggal toldatnak meg: így lesz *kyk* kettőből, *kyknan* ketten, *krajt* hat, *krajtnan* haton stb. csak nem épen úgy alakítatnak a közlő számok is, *kykōn* kettejével vagy ketten, je *zwei*. A magyar *szor*, *szernek* a szyrjénben *ys* felel meg, *kymyn* hányból lesz *kymynys* hányszor, *kykys* kétszer, *kujmysz* háromszor stb.

A főnév a számok után a syrjénben szintugy mint a magyarban egyesben áll mint *neljamin lun* negyven nap és *neljamin voj* negyven éj.

A személyes névmások, mellyekben a névmás általános természete legtisztábban megösmerszik, olly különös összeköttetésben állanak a személyragokkal, hogy eredeti egyazonságokon kétkedés nem lehet. Legyen már a személyes névmás az igétől elszakított rag vagy megfordítva a személy rag eredetileg az igéhez kapcsolt névmás, természetének minden esetre különböznie kell a főnevek természetétől, már csak annyiban is, hogy majd alap- majd meg alakszó gyanánt szolgálhat. Innen van, hogy a névmás hangja minden nyelvekben nem teljesen kifejlett és határozott és azért tetemes változásoknak ki van téve. E körülmény magyarázza meg látszólagos rendetlen ejtegetését a névmásnak a magyarban. Ugyan is maga a névmás alakszó lévén, a határozott alaku ragnál

ingékony jelleme elveszteti vele az uralkodást és a rag viszi a fő szerepet, így lesz nek-em, nek-ed, nek-i v. én nekem, te neked stb. így az *é* sajátító millységragnál lesz *ém, éd, ée* vagy én *ém, te éd, ő vé* stb. Ellenben ha megint gyöngé ingékony természetű raggal jön össze, az alapszó szerepét újra fölveszi így engemet, tégedet, őt. A szyrjén nyelv személyes névmásai a következők, *me, én, te, te, syja, ő, mi, mi ti, ti, nyja, ök*. A sajátító ragasztás *menam, v. men-sim, enyim, tenad* vagy *tensid* tiéd, *sylön v. sylés* övé *mijan, miénk, tijan* tiétek, *najalou* övék, possessivum pronomen gyanánt használtatik. De azért vannak a szyrjén nyelvnek sajátító ragjai is, csak hogy nem igen vannak már használatban. Így lesz *pi fi piyd, fiad, piysz* fia, *nyl* leány, *nylyd* leányod, *nylysz* leánya. Legtisztábban látjuk e ragok természetét a visszaterő névmásokban *atsim* magam, *atsid* magad, *atszisz* maga, például *askydady* magatokkal *ez bosztö* ne vigyetek v. ne visztek, *ni zarni* se aranyat *ni ezyis* se ezüstöt.

Nevezetes a magyarnak, szyrjénnek és a Sanscritnak összehangzása a névmásnak a látás igéveli összetételéből előálló kérdő névmásban. Ezen látás igéje a Sanscritban *drsa* nézni, a magyarban, lám és csoda, melly utolsó eredetileg annyi mint „bámulva nézni,” a mint a svéd nyelvben *skoda* az irlandi-ban szinte *skoda* nézni, schauen. S így a magyar ki-

esoda, micsoda és a szyrjén *kody* teljesen megfelelők a sanscrit *kidsza* kicsoda, micsodának. A szyrjénben *kody* valamint a magyarban *ki?* személyekre *myj*, magyarul *mi* pedig tárgyra viszonylik. Ha a kérdő névmás a szyrjénben *kő* raggal tétetik össze, lesz határozatlan pronomen: *m. kodkö* kiki, valaki, *mykö* valami, *kutsömkö* egy bizonyos. Szinte ez értelemben használtatnak a kérdő és visszamutató névmások *kő* rag nélkül is, *kor* mikor vagy *ha* kötszó után, és épen abban, mint egyes, eseményes sajátságban nevezetes a magyarral való hasonlatossága, mert a magyarban is mondhatjuk, ha *ki*, ha *valaki* helyett. A szyrjénben például *kor kody* mikor vagy *ha ki* *szuas* szól *tijanly* tihozzátok *mykö* valamit.

Az igeről.

A név dolog, állomány és mint olyan viszonylásokba jöhet és azoknak jeleit fölveheti. Az ige, mint szempillanatnyi, elrepülő cselekvény nem egyéb a viszonylások egyeteménél, s azért az ige meghatározásában azoknak szabatos megfejtése legszükségesebb. Három fő momentumot kell megkülönböztetni az ige hajlításában. A módot, az időt és a személyt, mellyben a szám is foglaltatik. — Mód a magyarban 5 van, ha t. i. a mutató módot, mellynek mód jelleme sajátlag a módbélyeg teljes nélkülözése, hozzá számoljuk. A többi módok, a tehető (potentialis) a pa-

rancsoló (imperativus) a föltételező (conditionalis) és a határozatlan (infinitivus). A tehető és föltételes módnak nincs a szyrjénben nyoma sem, és az egyedül kifejlődése hiányosságának bizonyossága; a határozatlan mód bélyege ellenben teljesen megegyezik a magyarral, például *usny* esni, *kolny* kelleni, *mödney* menni, *szegny* szegni, összetörni, *tyrtny* megtölteni *tyr* teleből mert a *t* a szyrjénben szintugy mint a magyarban átható igéket képező m. p. *tyrny* tele lenni, *tyrtny* megtölteni. Az indogerman nyelvekben az infinitivus ragja szint megegyezik a magyarral. Ugyan is Schmitthener és más nagy nyelvészek szerint az indogerman nyelvekben ugy nevezett infinitivus az újabb kor alakítmánya, a valódi, teljesb alakú régi hajlításnak határozatlan módja pedig a most ugy nevezett supinum, melly a sanscrit és latinban tum a Góth szász és Frank nyelvekben pedig anna, enne, anna és a görög infinitivus ragja *ων*. — A tehető mód bélyege a magyarban a *j* és abban ismét megegyezik az indogerman nyelvekkel, mellyek közül a sanscritban legyek, legyel, legyen így van szjam, szjasz, szjat, legyünk, legyetek, legyenek, szjava, szjatom, szjetam, és Bopp bizonyára nem téved midőn sim, sis, sit, szinténségére ő amem, ames, amet szavakat is ugy bontja el: ama-im, ama-is, ama-it és így a latinban valamint a görög *ομι*-ben *j* a tehető mód bélyege. — Időalakok a magyarban nem csak az általános, jelen, mult és jövő időkre vannak,

de még egy viszonyos időre, az *aligmultra* is. A többi viszonyos idők segítő igékkel fejeztetnek ki. Azonfelül a magyar ige olyan ragoknak van bőségében, mellyekkel különféle árnyéklati módosításait az igéknek is kifejezheti. Nem említem a szenvedő, miveltező igék képzésére szolgáló ragokat, mert ilyenek más nyelvekben is találhatók, de vannak teljesen sajátos ragjai is, így a cselekvény *r ö g t ö n i s é g é t* kifejezendő, képez inogból, indul, a *g* betűt *d*-ve átváltozván mint *Γνοφος*ból, dorice *Δνοφος* homály, így tovább vigből lesz vidúl, rángból rándul, forog, vagy forg, fordul, sereg, serdül stb. A szyrjén szinte 4 időt különböztethet meg eredeti alakokkal: jelent, aligmultat, multat és jövendő. Figyelemre méltó az összetett igék közül a kezdő jövendő, melyet a szyrjén szép összehangzásban a magyar fogni, *fangen*, *anfangen*, segítő igével képzett kezdő jövendővel, szinte *pondyni*, szyrjén nyelven annyi mint *kezdeni*, igével alakítja mint *p. i* és *sy nimvylö* nevére *pondasny* fognak *nadestiny* reményleni *jözjasz* a népek. — A segítő igék különben is teljesen egyformán használatnak a magyarban és szyrjénben. Nevezetesen nincs a szyrjén nyelvnek szint úgy mint a magyarnak külön szava *habere* igének jelentésére és azt csak *emlenni* igének a sajátító raggal való összetétele által pótolja ki, m. *kodlön em kinek van*, *kodlön abu kinek nincsen*. Továbbá gyakran egészen elhallgattatik, mint *kor ömöljössz mikor roszak vagytok*. — *Koli* kell

szinte összekötetik a sajátító raggal *decere*, *debere*, *oportet* és *velle* fogalmakat kifejezendő mint *kolö tenyd* kellé neked, *visne: myj tenyd kolö?* mikell neked? *quid vis?* *kodly kolö vony*, kinek jönnie kell, *qui debet venire*.

A nyelv lényegéből folyó elv, hogy hasonnemű viszonyok megjegyzésére a nyelv hasonló viszonysszavakkal él. E szerint természetes, hogy a személyt határozó ragok az igénél egyazonosak legyenek a névmásokkal. Ugyan is az *n* vagy *m* betű az első személy a *d* vagy *sz* a másik és *ö* a harmadik személy ragja az egyes számban. E betűk *k*-val megtoldatva teszik a többes szám személyeinek ragjait. A szyrjénben a hajlítás a következő: *muna* én megyek, *munan* te mégy, *munö*, *ö* megy, *munan*, mi megyünk, *münna-nyd*, ti mentek, *munöny*, *ök* mennek stb.

A cselekvő részesülő vagy az alany képzésére szolgál az említett elv szerint — hogy a nyelv hasonnemű viszonyok megjegyzésére hasonló ragokkal él — a személyes névmásnak harmadik személye *ö*, mint általános alany; például *te rem t ö*, németül *der Schöpfer*, hol szinte *er* rag a személyes névmás 3-dik személye. A szyrjén cselekvő részesülőnek ragja szinte a *szyrjén* névmásának harmadik személye *yszj*; például *töd-ni*, tudni igéből lesz *todyszj*, a tudó, *der Wissener*, *munyszj* a menő, *der Gehende*. — A tárgy képzésére

szolgál a tárgy általános jegye az acc. ragja a *t*: m. szeretet, és ez épen a szenvedő részesülőnek is bélyegbetűje, m. vár, várt, a sanscritban *mathita*, megrázott, a németben *erschüttert*. Ha néha a tárgyszó magyarban *am*, *em*-mel is alakítatik m. folyam, kellem az a szyrjének szintenségére történik, hol *öm*, *em* tárgyat képző rag és a szenvedő, csupán a tulajdonítványban alkalmaztatható részesülő képzője, mint *tödöm*, a tudomány, *köröm*, a kérelem, *vien*, a gyilkosság, *vivás*; például *gölös* szó *Ramayn* Rámában *kylöma* hallatott *völy* vala.

A igehatározóknál meg kell különböztetni az *e* nemű alak- és alap-szavakat. Amazok rendesen gyökös, ezek származott szavak. Nevezem pedig alakhatározóknak mind azokat, mellyek nem önálló fogalmat, hanem a tulajdonítványnak a szólóra való bizonyos viszonylását fejezik ki; m. itt, ott, most, épen, mindjárt. Alaphatározóknak mondom mind azokat, mellyek eredetikepen önálló fogalomuak s a mondott viszonylást csak módosítva jegyezhetik. Így mikor a szyrjében a magyarral megegyezőleg, *ön*, *en* ragok toldatnak a melléknevekhez lesz alap határozó, *gas*, *vig*, *gasön*, *vigän*, *tsyg*, éhes, *tsygen*, éhesen.

Az alakhatározók egy osztályának a mutató névmással való összefüggése szembetűnő egyaránt a magyarban és szyrjében. Értem a helyjelelőket. Ugyan

is minden nyelvekben a mutató névmás a tárgynak a szólóra nézve való közel v. távol létét különböztetheti meg, a görögben *οὗτος, ἐκεῖνος*, a latinban, *hic, ille*, az olaszban *questo és quello* a francziában *celui és celui là*; a németben *dieser és jener*, és magyarban *ez és az, emez, amaz* és folytatva a helyjelölőket a lágy hangnak mindig közellétet a kemények pedig távolságot jelentők. Itt, ide, emide, ott, amott, amoda, merre, erre, emerre, arra, amarra, honnét, honnan, innét, innen, onnét, onnan. Szinte úgy a syrjában a *ta* ez, emez, mutató névmásból képzett határozók közelséget, a *szyj*, az, amazból alakítottak távolságot jelentők: így *tan, tatön, itt, tatsze, tatse, ide, emide, tatys, innen, ellenben, seu, setön, ott, amott, szetsze, szetje, oda, amoda, szetys, onnan, amonnan, stb.* — A syrján nyelvtan, a magyar *e*-nek megfelelő *ö* kérdő particulát a határozók közé számolja, például *koloö tenyd, kell-e neked v. akarod-e mi munam hogy mi menjünk, nets kalam szyjaja-szösz és összeszedjük azokat?* — Az általános tagadás a syrjénben *ne, ni* szócskával fejeztetik ki, mellyek összetételben így hangoznak, *nekođ, senki, nekor, soha.* A kettős tagadás a syrjénben szintúgy meg van mint a magyarban, mint *nekor, soha szydzi, ollyas valami abuna, nem vala adzilöma, látva Israelyn, Izraelben.*

Értekezésem igen is hosszúra terjedne, ha hogy e tárgyakat bővebben fejtegetni akarnám, itt tehát még csak egy kérdést kívánok megfejtetni, azt t. i. hogy a nyelvek egyetemet tekintve, mely helyet lehet azoknak fokozatában a magyarnak kijelelni. —

A nyelv az egyes szóban és az egybefűzött beszédben cselekvény, a lélek teremtménye. E cselekvény a hangalakot összekötetésbe hozza a nyelv beltörvényeivel, és ezen összekötetésnek elevensége és szabatosága teszi a nyelv tökéletességét, valamint ellenkező tulajdonsága tökéletlenségét. Ezen összekötetés minősége jelenkezik leginkább a származtatás és viszonyítás módjában — a módban, mikép jeleli meg a nyelv a szó mi nyelvtani fajhoz való tartozását és annak a beszéd egészéhez való viszonyát. — Ezeket tekintve a sina nyelvet szoktuk a nyelvek kifejlődésében a legalsóbb fokon állónak mondani, mert a sina nyelv — így okoskodunk — nem bír semmi észteni, semmi grammaticai étellel, a származtatást és viszonyítást egy megfeneklett, változatlan, szellemtelen szó helyezési szabályra bízván. De ha azt kérdezzük, hogy s mikép kell értenünk e helyezési szabályt, mely más nyelvek grammaticáját ki tudja pótolni? segéd könyveink elhagynak bennünket s mi csak ott vagyunk, hol az előtt állottunk *ἔστι πολλὰ τῶν ὄντων, ἃ τῇ μὲν ὑπαρξίῃ ἔχει γνωριμωτάτην, αγνωστοτάτην δὲ τῇ οὐσίᾳ*. Vannak számtalan tárovak. lételő-

ket illetőleg legösmertebbek, lényegökre nézve pedig teljesen ösmertlenek. Maga a nagy Sinologus Abel Remusat, kinek előadásait e tárgyban hallani szerencsém volt, a dolgot inkább gyakorlatilag mint elméletileg fejtette meg. Csak hosszas tépelődés után juthattam el arra, hogy a dolgot magamnak tisztán képzelhessem. Én a sina nyelv szerkezetét így fogtam fel. A sina szó nem áll, mint a világ más nyelveiben betűkből, szótagokból, hanem egy egyetlen, kevésbé többé czikornyás jelből, mellyet a sina úgy ejt, mint mi a számokat. Valamint tehát a szám egyesén és elválasztva, nem bír semmi magasb foglalatbeli, intensív értékkel, hanem csupán kül, anyagi extensív különbséggel; úgy az egyes sina szavak nem birnak eredetileg és sajátkép semmi magasb foglalatbeli jelentéssel — nincsenek nyelv és észtanilag megkülönböztetve ige, név, határozó stb-re, csak külsőkép, érzékileg vannak az általok megjegyzett tárgyak különbsége szerint meghatározva: például a szó *fu*, pater jelenthet egyaránt pater, patrem, paternus, paternum, pater est, fuit, erit, paterne, paternitas, a szó *tsi*, scire, jelenthet scire, scio, scis, scivi, scivit, sciens, scientem, scientes, scientia stb. A számokban szintugy a számjegy 2 jelenthet egyszerűen kettő, de jelenthet 20 is 200 is 2000 is és 20000 is. Valamint tehát egy összetett számsorban az egyes számjel a viszonylag különböző helyezés által nyeri foglalatbeli értékét és jobb-

ról balra, az első helyt álló csak kül, anyagi értékkel, a másik helyt álló már sokszorozott foglalatbeli jelentéssel bír; úgy a sina nyelvben is, az első helyt álló szó legingóbb és nyelvtanilag legáltalánosb, melly az aatta következőben meg kapja grammaticai, viszonyos határoztatását és jelentését. E másik az elsővel együtt újra grammaticai értékét megkapja a harmad helyt következő szótól s így tovább. Például e mondatban *sehu min lai*, több népek jöttek el. *Sehu* jelent sokaságot és lehet név, mellék név, ige stb. de mivel utána következik *min*, melly annyi, mint nép, népek, népeket, népeknek stb. az első *sehu* szónak nem lehet egyéb névsegédi értelemnél, s minthogy mind a két szó a mondat elején áll nyelvtanilag alanyúl kell szolgálniok, mellynek utána következnie kell a tulajdonitmánynak *lai*. — A sinával homlokegyenest ellenkező a sanscrit. A sinában csak a nyelv anyaga, az alap szó bír saját jellel, a viszonylás pedig csak a helyzetből és így az elnevet egy bizonyos működése által kiösmertethető; a sanscrit ellenben a viszonylást állandó független jerygyel fejezi ki, és a gondolat sokoldalúságához képest az alakszóknak van bőségében. A szavak nyelvtanilag szabatosan meghatározva nem szorítanak a helyezet bizonyos rendéhez és szabadon simulhatnak az euphonia törvényeihez. A névnek, igének, névmásiak, mindeniknek van saját váljele és fogalmához képesti fejlődése, midőn egyik nyelvtani osztályból a másikba átlép — mikor származtatik. A csu-

pa anyagi, szellemét a mindenkor beszélőtől kölcsönző sına, és az anyagit a szellemivel szép egyensúlyban tartó sanscrit nyelvek között a középben állnak a semiticus nyelvek. Ezekben is valamint a sanscritban a viszonzások ugyan ragokkal fejeztetnek *ל* *מ*. *אהבתי*, *אהב*, *אהבתי*, *אהב*, de azon különbséggel, hogy itt a rag a szó belső értelmét illetlen hagyja és azon mitsem változtat, az elvből mintegy kiindulva, hogy külsőképeni szómódosítás csak külviszonzást is fejezhet ki, s hogy azért a fogalmat lényegében való módosítást, a származtatást csak a nyelv szellemibb alkotó részeire, az önhangzókra bízhatja: mint *אהב* a szerető. „Allerdings — így nyilatkozik arra Humboldt — allerdings wird zwar dadurch selbst die Verbindung des Bedeutungs- und Beziehungs-ausdruckes noch inniger, und die Anwendung der Laute, nach Ewalds geistvoller und richtiger Bemerkung, passender, als in irgend einer andern Sprache, da den leicht beweglichen Vocalen das mehr Geistige, den Consonanten das mehr materielle zugetheilt ist. Aber das Gefühl der nothwendigen Einheit des zugleich Bedeutung und Beziehung in sich fessenden Wortes ist grösser und energischer, wenn die verschmolzenen Elemente in reiner Selbstständigkeit geschieden werden können; und diess ist dem Zweck der Sprache, die ewig trennt und verbindet, und der Natur des Denkens selbst angemessen. — Ezeknek előterjesztése után már most könnyen felelhetünk a fölállított kérdésre. Anyi bi-

zonyos, hogy a magyar nyelvalkata a sina és a semiticus nyelveknél fölebb áll. Mert midőn az első a viszonzási és szármasztatási jelek teljes hijában, a másik azoknak csak igen korlátozott használatában fejlődésre alkalmatlanul tespednek; a magyarban az alakszavak határtalan alkalmazhatása a nyelvtani működésnek végetlen mezőt, korlátlan hatáskört nyit s azt eszközli, hogy a legfinomabb fogalmi módosításokat, a leggyöngédebb árnyéklátokat is kifejezhessük. S ezeket tekintve a magyar az ő nyelvét bátran a sanscritnak is elébe tehetné, hogy ha a végzet úgy akarja vala, hogy eredete korában és első fejlődése stadiumain, mikor a nyelvteremtő ember belső nemtőjét még öntudatlan követi, a gyököknek nagyobb bőségébe jutott volna, mert a mi később a bontó ész nappala alatt terem, fonnyadt, életernélküli és rendesen sesquipedale szörnyetegü. Csak egy nyúlhat olyankor teremtetve a nyelv szent húrjai közé és ez az Isten ihlette költő, mikor

Képzete lángözönéből
Egy alak ömlik elé
S elrepes élte szük köréből
Álma világa felé

**M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA**

Ára 20. kr. pengöben.